

Savuava ase: Kaikkien aikojen vedätys

Tammikuun alussa 2004 yhdysvaltalainen Carnegie Endowment for International Peace julkaisi raportin, jossa väitettiin Yhdysvaltain hallituksen vääristelleen järjestelmällisesti Irakin kemiallisten, biologisten sekä ydin- ja ohjusaseiden uhkaa. Samaan aikaan USA kotiutti lähes kolmanneksen tutkimusryhmästään, joka oli etsinyt joukkotuhoaseita Irakista. Helsingin Sanomat kommentoi tapahtumia pääkirjoituksessaan 10.1.2004 toteamalla, että niin puhe joukkotuhoaseista kuin Irakin yhteyksistä al-Qaidan kanssa olivat vain George W. Bushin hallituksen tarkoitushakuista propagandaa: ”Sotaan oli päätetty mennä ja perustelut valittiin päämäärän mukaan. Todelliset syyt selviävät aikanaan.”

Olipa kyse sitten Yhdysvaltain kansainvälisestä maineesta ja mahdollisuudesta saada tukea terrorismin vastaisen sodan jatkamiselle, kansainvälisistä suhteista tai eurooppalaisen median Yhdysvaltoja kohtaan vaalimasta asenteesta, savuava ase on tärkeimpiä Irakin sodan yksittäisiä asioita tai tapahtumia. Nykytietojen valossa joukkotuhoaseet näyttäisivät olleen lähiaikojen poliittisen ja mediahistorian massiivisin kusetus. Ehkäpä asiaa kannattaa tarkastella hieman lähemmin ja myös sitä, kuinka suomalaiset viestimet selvisivät aiheen käsittelystä.

Joukkotuhoaseet muuttivat jatkuvasti paikkaansa USA:n johdon esittämissä sodan perusteluissa. Ennen sotaa joukkotuhoaseet olivat Yhdysvaltain julkilausutussa politiikassa ehdottomalla ykkössijalla, ja syytökset olivat hyvin tarkasti yksilöityjä tonnien ja mahdollisten kätkentäpaikkojen tarkkuudella. Vielä viikko ennen hyökkäyksen alkua nostettiin esiin uusia konkreettisia asehankkeita, kuten raketilla ammuttava kemiallisten ja bioaseiden ry-pälepommi. Sodan alkaessa puolustusministeri Donald Rumsfeld ja liittouman komentaja Tommy Franks pudottivat joukkotuhoaseiden eliminoimisen sodan tavoitteiden kakkoskilalle. Tärkeintä oli Saddam Husseinin vallan lopettaminen. Jo touko-kesäkuun vaihteessa apulaispuolustusministeri Paul

Wolfowitz totesi lehtihaastattelussa, että joukkotuhoaseet olivat oikeastaan vain se sodan peruste, josta Yhdysvaltain hallinnon oli helpointa päästä sisäisesti yksimielisyyteen.

Tunnetuin yksittäinen tapahtuma lienee ulkoministeri Colin Powellin helmikuussa YK:ssa pitämä esitys, jossa hän pyrki havainnollistamaan tiedustelutietojen avulla vahvat epäilyt joukkotuhoaseista. Tämä esitys saattaa jäädä sotapropagandan historiaan hieman samalla tavalla kuin syksyllä 1990 Yhdysvaltain senaatissa järjestetty kuuleminen, jossa kuwaitilaiseksi pakolaiseksi lavastettu Kuwaitin Yhdysvaltain suurlähettilään tytär esitti tekaistuja kertomuksia irakilaisjoukkojen tekemistä julmuuksista miehityksessä Kuwaitissa – samaa todisteaineistoa käytettiin myöhemmin nauhoitettuna myös YK:n turvallisuusneuvostossa.

Kysymys joukkotuhoaseista eteni Irakin sodan – tai toisen Persianlahden sodan – jälkeen kahdella rintamalla. Sodan loppuvaiheissa USA esitti Syyriaan kohdistuneita syytöksiä joukkotuhoaseista, mutta luopui niistä nopeasti ja siirsi painopisteen hetkeksi Iraniin. Irakin sisällä aloitettiin lähes 1500 asiantuntijan voimin työ joukkotuhoaseiden löytämiseksi – varsin pian painopisteeksi tosin vaihtui joukkotuhoaseita koskevien suunnitelmien paljastaminen. Toisaalta poliittinen paine sekä Bushin että Blairin hallituksia kohtaan alkoi kasvaa aaltoillen hieman sen mukaan, miten USA-johtoinen miehitys Irakissa sujui. Väkivallan kiihtyminen Irakissa lisäsi painetta, ja ajoittaiset miehittäjän onnistumiset – kuten Saddam Husseinin pidätys loppuvuodesta 2003 – vähensivät sitä. Niin Yhdysvalloissa kuin Britanniassakin käynnistyi mutkikas poliittinen prosessi, jonka lopputulos ei ole vielä tiedossa.

Ainakin suureen osaan länsieurooppalaista mediaa näyttää jääneen löytymättömistä joukkotuhoaseista vahva vedätyksen maku, joka piti kysymyksen median agendalla näkyvästi vielä silloinkin, kun Yhdysvallat olisi suonut sen jo hiipuvan historiaan. USA:n kannalta on ongelmallista, että median muistissa on vielä edellinen kunnan vedätys, vieläpä samalla alueella: Persianlahden sota vuosina 1990–91. Muistikuvat täydellisestä mediamanipuloinnista ja iloiseksi kirjavoidun teknosodan kuvista olivat vahvoina toimittajien mielessä, kun uuteen Persianlahden sotaan tartuttiin – sinänsä nuo mielikuvat ovat jo epäoikeudenmukaisen kriittisiä, sillä ei laatujournalismin suoritus vuosina 1990–91 ollut niin kehno, kuin nyt muistellaan.

Huhutehtaan työläiset

Mediaväen epäileväisyys tiedostettiin Yhdysvalloissa, kun Irakin sodan tiedotustoimintaa organisoitiin. Vuonna 1991 paljon kritiikkiä herättäneestä pooljärjestelystä luovuttiin; tuolloinhan toimittajat kuljetettiin pieninä parvina ulkoilemaan valittuihin vierailukohteisiin ja syötettiin kylläisiksi hotellien tiedotustilaisuuksissa.

Nyt Irakissa valittiin aiempaa avoimempi tiedotusstrategia, jolle oli leimallista ns. sijoitettujen toimittajien (embedded journalists) käyttö: vajaat 700 toimittajaa, joista noin 100 ei-amerikkalaisia, sijoitettiin taistelu- ja huoltoyksiköiden mukaan. Perusohjeet ja seuranta olivat olemassa, mutta raportointi oli muuten varsin vapaata. Tämän järjestelmän ovat Yhdysvaltain sotilaslähteet myöhemmin arvioineet onnistuneeksi, eikä reaktio ole ollut erityisen kriittinen myöskään median johtoportaan; esimerkiksi BBC ilmoitti hiljattain, että se aikoo jatkossa suhtautua sijoittamiseen vähemmän vastahankaisesti kuin 2003 Irakissa. Sen sijaan toimittajat ja toimittajajärjestöt ovat olleet epäileviä järjestelmän siunauksellisuudesta.

Ei ole kuitenkaan takeita siitä, että menettelytapaa jatketaan, sillä menettely valitaan operaatiokohtaisesti. Vain puolitoista vuotta aiemmin, syksyllä 2001 Afganistanin hyökkäyksen aikana, Yhdysvaltain puolustushallinto suhtautui hyvin penseästi myös oman maan toimittajien pyyntöihin päästä seuraamaan amerikkalaisten taistelutoimia tai edes haastattelemaan sotilaita. Irakissa valittu linja voi näyttää vastaukselta amerikkalaismedian Afganistanissa varsin äänekääksi yltyneeseen valituskuoroon. Näin ei kuitenkaan välttämättä ole, sillä operaatioita suunniteltiin samanaikaisesti ja kyse oli erilaisesta tilanearviosta erilaisessa operaatiossa. Afganistanissa Yhdysvaltain omat taistelutoimet olivat ilmasotaa ja terroristijahtia. Kummallekaan ei haluttu niiden luonteen vuoksi suurta julkisuutta. Vain muutamia kuukausia syyskuun 2001 terroristi-iskujen jälkeen alkaneella operaatiolla oli varsin laaja kotimainen ja kansainvälinen tuki. Vastustaja piti puolestaan oman alueensa pääosin kiinni toimittajilta ja tiedotti perin kömpelösti. Irakissa tilanne oli monin tavoin toinen.

Yhdysvaltain päätös sijoittaa useita satoja toimittajia taistelu- ja huoltojoukkojen mukaan ei ollut kovin kaukana Vietnamin sodassa vuosina 1964–68 vallinneesta tiedotuspolitiikasta. Silloinkin USA:n armeija julisti avoimuutta, kuljetti, majoitti ja ruokki toimittajia sekä salli heidän osallistua joukkojen mukana taistelutoimiin. Kiinnostavaa on, että Irakin ja Vietnamin tilanne muistuttivat kahdella tavalla toisiaan. Yhtäältä Yhdysvaltain hallituksella oli kummassakin tapauksessa selvä motiivi lisätä ja ylläpitää amerikkalai-

sen kotiyhteisön kiinnostusta sotaa kohtaan – perustella kaukaisessa maailmankolkassa tarvittavia uhrauksia – ja vakuuttaa yleisö siitä, ettei mitään salakähmäistä ollut tekillä. Toiseksi kummassakin tilanteessa hallitus tiesi, ettei se voisi kontrolloida sodasta välitettäviä sanomavirtoja kovinkaan hyvin. Etelä-Vietnam oli muodollisesti itsenäinen maa. Sieltä lähti materiaalia myös ilman USA:n kontrollia. Irakista tiedettiin etukäteen, että Irakin puolella tulisi työskentelemään runsaasti toimittajia ja että esimerkiksi al-Jazeeran kaltaiset arabi-yhtiöt välittäisivät omaa materiaaliaan Irakista myös kansainväliseen levitykseen. Kontrollin sijasta oli varauduttava ennen muuta kilpailuun.

On mahdollista olettaa, että Yhdysvaltain päätös sallia rintamalta tapahtunut ja hyvin nopea tiedonvälitys liittyi uudenlaiseen ajatukseen kyllästetystä informaatioympäristöstä. Valtava reaaliaikaisen tai lähes reaaliaikaisen informaation tulva on ihanteellinen ympäristö sotilaallisesti ja poliittisesti hyödyllisen disinformaation ja huhujen levittämiseen, ja näyttääpä siltä, että niitä myös levitettiin. Koska vastustajan omat tietojärjestelmät oli suurelta osin lamautettu, sen oletettiin toimivan osittain kansainvälisen median tiedon varassa – silloin huhuilla ja disinformaatiolla saattoi olla myös välittömiä operatiivisia vaikutuksia. Bagdadiin tunkeuduttiin mediatietojen mukaan silloin, kun vielä ei tunkeuduttu eikä median mukaan tunkeuduttu vielä silloin, kun itse asiassa tunkeuduttiin.

Omat tietojärjestelmänsä USA oli puolestaan eristänyt mediasotkusta, jossa vastustaja rämpi. Samalla voitiin luottaa yhdysvaltalaisen sotilaiden tietoisuuteen ja koulutukseen median merkityksestä kuin myös paikalla olevan mediaväen patriotismiin ja peruslojaalisuuteen. Osa amerikkalaismediaa eli vielä niin syyskuun 2001 terrori-iskujen ilmapiirissä, että se halusi nähdä pahiksia kyykytettävän. Afganistan ei ollut vielä tätä nälkää tyydyttänyt, ja ideologisesti vastahakoisiakin suitsi pois passittamisen pelko.

Kokonaisuus vaikutti USA:n puolustushallinnon näkökulmasta tyydyttävältä, jos kohta se paljasti myös median kärkkäyden ja kärsimättömyyden saada amerikkalaiset kiinni virheistä tai vääristä laskelmista. Hyökkäykseen tullut muutaman päivän tauko nosti esiin kärkeviä kysymyksiä suunnitelmien petämisestä, ja siviileihin osuneet luodit nousivat nopeasti maailman uutisagendan kärkeen.

Suomalaisia toimittajia oli sijoitettujen joukossa vain yksi. Helsingin Sanomien Sami Sillanpää (myöhemmin Petteri Tuohinen) oli paikalla neljä viikkoa. Sillanpää on arvioinut kokemusta myöhemmin myönteisesti: vapaus ja sotilaiden halukkuus keskustella oli yllättävää, ja sijoitetut paljastivat myös Yhdysvaltojen kannalta kielteisiä asioita. Tietysti tilanne asetti omat rajoituk-

sensa itsenäisyydelle ja puolueettomuudelle, mutta oli parempi saada mahdollisuus olla joukkojen mukana sota-alueella kuin ei olla lainkaan – lehden välittämistä näkökulmista amerikkalaisjoukkojen näkökulma oli joka tapauksessa vain yksi.

Sillanpää on oikeassa varmasti monessa asiassa, ja Helsingin Sanomia voi todella kiittää sotaan kohdistuneiden näkökulmien monipuolisuudesta ja kriittisestä harkinnasta. Sillanpää aloitti sijoitetun toimittajan uransa selvittämällä lukijoille asianmukaisesti, millaisin ehdoin hän joutui työskentelemään (HS 14.3. 2003). Hän ei kuitenkaan näytä täysin välttyneen siltä varsin luonnolliselta seuraukselta, että eläminen joukkojen mukana ja samojen kokemusten jakaminen vaikuttaa. Huhtikuun kolmantena hän raportoi nuoresta amerikkalaisesta avioparista, kahdesta sotilaasta, jotka kohtaavat autiomaassa:

”Hei, mitä kuuluu, isi. Olen raskaana”, sanoi Toni-vaimo. Richardin silmät kostuvat, kun hän kertoo tilanteesta. ”Putosin polvilleni ja suutelin hänen vatsaansa”.

Esimerkiksi brittialuksille vuoden 1982 Falklandin sodassa sijoitetut toimittajat alkoivat väistämättä samaistua sotilaisiin ja puhua vähin erin ”meistä”. Tällaisia kokemuksia sijoitettujen toimittajien käytäntö hyödynsi, ja myös kriitikoiden mukaan tulokset olivat samantyyppisiä.

Sariinia ja sinappikaasua

Joukkojen mukana liikkuneet toimittajat pystyivät hyvin nopeaan raportointiin, joten myös joukkotuhoaseita koskevat huhut liikkuivat vikkelaisti. Seuraavat otsikkoesimerkit on poimittu suomalaisista päivälehdistä, mutta on syytä todeta, että lehtien yleislinja oli varsin varovainen ja sanoma pääosin se, että merkkejä joukkotuhoaseista ei ole löytynyt:

”Kirkuvien kotkien” epäillään saaneen taistelukaasua

USA:n joukot uskoivat irakilaiden käyttäneen kaasua

USA: merkkejä kemiallisista aseista

Bioase-epäilyt kiihtyvät

Noin 30 irakilaissoitilasta ja heidän komentajansa antautuivat USA:n vallatessa kemiallisten aseiden kätköksi epäilemänsä tehtaan

Sen sijaan reaaliaikaisessa kansainvälisessä tiedonvälityksessä ”savuava ase” löydettiin luultavasti tai jopa todennäköisesti lukuisia kertoja, ja uutiset olivat suurimmillaan hyvin suuria (laajaan kansainväliseen levitykseen pääsi 6–7 tapusta). Kun sota kääntyi lopulleen ja löytö toisensa jälkeen kumoutui esimerkiksi Reuters näytti kääntävän volyyminappulaa hiljaisemmalle ja hoitavan kiusalliset dementoinnit myös vaatimattomasti. Suruttomimmat uutisvälineet unohtivat kokonaan tietojen kumoamisen.

Heti amerikkalaisjoukkojen tunkeutuessa Irakiin Yhdysvaltain viranomaisille alettiin esittää kysymyksiä löydetyistä joukkotuhoaseista. Ensimmäiset ”löytyivätkin” jo kaksi päivää sodan alkamisen jälkeen: kemiallisten aseiden tehdas. Sitten löydettiin muun muassa ohjuksia, joissa oli sariinia ja sinappikaasua, liikuteltavia laboratorioita, kaasusodan välineitä, kymmeniä tynnyreitä kemikaaleja, asevalmistukseen sopivaa plutoniumia. Kansainvälisistä välineistä näkyvimmin väitteitä julkisti Fox-televisioyhtiö, jolla riitti muutenkin paljon myötämieltä Yhdysvaltain sotatavoitteita kohtaan. Eurooppalaisessa laatumediassa on sodan jälkeen kiinnitetty huomiota siihen, että Irakin sodan uutisointi jatkoi journalismin kentän kiihtyvää polarisoitumista kahteen leiriin: yhtäällä on pieni ryhmä laatujournalismiin ja itsenäiseen raportointiin pyrkiviä välineitä, toisaalla on uutisviihde, joka etsii nopeutta, suuria tunteita, konnia ja sankareita ja isänmaallista hurmoshenkeä ja jolle tietojen paikkansa pitävyydellä ei ole käytännössä enää juuri merkitystä. Uutisvälityksen sijaan uutisviihde alkaa toimia hieman samoin kuin tosi-tv: side todellisuuteen merkitsee vain sitä, että yleisölle käsikirjoitetut elämykset toimivat halvemmalla ja voimakkaammin kuin perinteisessä fiktiossa. Kansainvälisen tabloid-lehdistön sotauutisointiin kehittelemät elämys- ja tunnepommitukset näyttivät kelpaavan suomalaisillekin tabloideille.

Suomalaisista joukkoviestimistä selvitin Helsingin Sanomien ja Keski-suomalaisen uutisoinnin maasodan alkamisen tienoilta 21.3. suurempien taistelutoimien päättymiseen 14.4. saakka. Mitä joukkotuhoaseita koskevaan uutisointiin tulee, lehtien suoritusta voi pitää hyvänä. Uutisia oli vähän, ne oli sijoitettu vaatimattomasti ja lähteet oli merkitty huolellisesti. Myös huhujen kumoutuminen muistettiin kertoa. Kumpikin lehti suhtautui selvästi varauksellisesti kansainvälisessä uutisvälityksessä suurina velloneisiin huhuihin ja halusi rauhassa odottaa varmempia todisteita. Varovaisuus ja huolellisuus palkittiin.

Huhut ja uutiset löydetyistä joukkotuhoaseista olivat Yhdysvalloille epäilemättä sekä hyödyllisiä että kiusallisia. Hyödyllisinä niitä voi pitää siksi, että odotus tai mahdollisuus joukkotuhoaseiden löytymisestä hillitsi kansainväli-

sen mielipiteen sodan perusteisiin suuntaamaa kritiikkiä operaation aikana ja mahdollisesti demoralisoi vastustajaa. Kuten myöhemmin Yhdysvalloissa tehdyissä mielipidetutkimuksissa havaittiin, amerikkalainen yleisö ”osti” sotaa koskevat väitteet niin perusteellisesti, että moni uskoi ja uskoo yhä niin Irakin joukkotuhoukseiden olemassaoloon kuin myös Saddam Husseinin hallinnon yhteyksiin al-Qaidaan ja syyskuun 2001 terrori-iskuihin. Kiusallisia tiedot alkoivat olla Yhdysvalloille siinä vaiheessa, kun toistuvat vesiperät alkoivat syödä huhujen uskottavuutta ja vain pitää joukkoviestinnän agendalla sellaista sodan perustelua, jonka USA:n hallitus olisi mieluusti jo unohtanut. Toukuussa teemaa alettiin ajaa alas, ja vaikka presidentti Bush teki vielä silloin näyttäviä lupauksia etsinnän tehostamisesta, aiheen selvästi toivottiin hiipuvan. Sen kautta ei ollut enää saavutettavissa pr-voittoja. Sen sijaan hävittävää oli varsin runsaasti.

Aika varhaisessa vaiheessa alettiin epäillä, että Yhdysvallat levitti itse joukkotuhoukseita koskevia huhuja käyttämällä hyväkseen erityisesti sijoitettuja amerikkalaistoimittajia. Tietoa asiasta ei luonnollisesti ole, mutta vasemmistolaiset ja liberaalit amerikkalaiset mediakriittiset järjestöt ja julkaisut tuntuivat olevan asiastaan varmoja. Jälkeenpäin tarkasteltuina tapauksista kaksi tai kolme näyttää sellaisilta, että niiden eteenpäin päästäminen oli Yhdysvalloille edullista. Puolenkymmentä tapausta oli siinä määrin omituisia tai nopeasti ja pontevasti dementoituja, että ne lienee syytä laskea suosiolla asialle herkistyneiden sotilaiden ja toimittajien vilkkaan mielikuvituksen tiliin.

Kymmenen pikkukieroutta

Suurvallankin propaganda koostuu suurista ja pienistä asioista. Alkuvuonna 2003 (lähes) jokainen suomalainen asiantuntija sai sielunvarmuuden siitä, että Yhdysvaltain suunnitelmissa Irakin suuntaan ei ole kyse öljystä tai muusta maallisesta, vaan uskonservatiivien laajasta suunnitelmasta demokratisoida Lähi-itä ja kitkeä sillä tavoin terrorismin syyt pois. Ajatuksen samanaikainen leviäminen maailmalla muutamaa kuukautta ennen sodan alkua ei ehkä ollut pelkkä sattuma. Hieman komeampi ajatus se kieltämättä on kuin ruosteisen myrkkytynnyrin kaivelu kellarista, mutta kaikella on sijansa.

Huhujen ja puolitietojen määrä reaaliaikaisen informaation myllyssä oli Irakin sodan kiivaimpien vaiheiden aikana lähinnä tolkuton; parhaat kaupungit vallattiin uudelleen ja uudelleen, kansa nousi kapinaan milloin ketäkin vastaan, vaikka istui kotona. Sodan olosuhteille tällainen huhujen määrä on

tavallista, mutta ehkäpä ensimmäisen kerran suuri osa pääsi läpi yleisölle. Ensimmäisessä Persianlahden sodassa 1991 tiedotuskoneisto syötti toimittajille aina yhden uuden aiheen päivässä; eivät kyllästyneet ja pysyivät poissa pahanteosta. Yleisön näkökulmasta voi ehkä todeta, että parempi yksi kunnan kuje päivässä kuin kymmenen pikkukieroutta tunnissa. Olli Kivinen kirjoitti asiasta varsin osuvasti 3. huhtikuuta eli sodan vielä kestäessä:

Utiskanavat suoltavat jatkuvana virtana puolitotuuksia, propagandaa, huhuja ja valheita... Kanavat eivät kiireen vuoksi ehdi lainkaan tarkistaa sitä, mitä heille syötetään, ja tulos on selvä; pikkuasiat muuttuvat hetkessä mahtaviksi uutistapahtumiksi, virheitä tulee koko ajan, liioittelua joudutaan jatkuvasti korjaamaan myöhemmissä lähetyksissä. Epätoivoiset toimittajat lähettävät kymmenien minuuttien tai muutama tunnin välein yhä samoja murusia rintamalta... Utistarjonnan pilkkominen pieniksi viipaleiksi on tärkeä osa uutisohjailua.

Jos Yhdysvallat aikoo jatkaa terrorismin vastaista sotaansa, sillä on edessään uskottavuusongelma. Satua suotta sutta huutavasta paimenpojasta ei suosittane republikaanisissa lastenkammareissa. Yhdysvaltain tiedotuspolitiikan maine lienee nyt länsieurooppalaisessa mediassa sen verran alhaalla, että mediakriitikoiden lisävaroitukset epäilevyydestä eivät näytä hengenhädän kiireellisiltä. Ainakin Bushin hallinnon toteuttamana Yhdysvaltain seuraava sotilasoperaatio on varmasti yhtä kriittisen luupin alla kuin Irakissa. Eri asia sitten on, miten kansainvälinen mielipide tai media Yhdysvaltojen toimiin vaikuttaa vai vaikuttaako mitenkään. Mutta nopeammin kuin kolumnisti ehti kirjoittaa ”transatlanttinen”, asiat voivat tässä maailmassa muuttua.

Löytyneet joukkotuhoaseet olisivat olleet raskauttava todiste Irakia vastaan, tavataan sanoa, se kuuluisa savuava ase. Löytymättömät joukkotuhoaseet näyttävät olevan samaa Yhdysvaltoja vastaan, monien mielestä välitön todiste siitä, että Yhdysvallat harhautti tietoisesti koko kansainvälisen yhteisön.

YTT Heikki Luostarinen on Jyväskylän yliopiston journalistiikan professori.